

Quadèrn d'Estudi Num. 1

*Era formacion
deth femenin*

**Elaborat peth Departament de Lingüística
deth Conselh Generau d'Aran**

**COLLECCION
INSTITUT
D'ESTUDIS
ARANESI**

Conselh Generau d'Aran

I.S.B.N:
84-89940-62-2

D.P.:

Dessenh e maquetacion:
Alèxia Grustan

Quadèrn d'estudi num. 1
Elaborat peth Departament de Lingüística deth Conselh Generau d'Aran

QUADÈRN D'ESTUDI NUM. 1

ELABORAT PETH DEPARTAMENT DE LINGÜISTICA DETH CONSELH GENERAU D'ARAN

Abans díder

Aquest ven a èster eth prumèr d'ua seria de quadèrns que, elaborats peth Departament de Lingüística deth Conselh Generau d'Aran, auràn coma finalitat era de hicar a man de toti es usatgèrs dera lengua occitana (aranés), uns apunts esquematics, mès plan bracs, que se poiràn campar e huelhejar en quin moment de besonh que sigue, autrestant a nivèu morfològic, sintactic, lexicografic coma fraseologic.

Credem, donc, qu'aguesti quadernets, mos ajudaràn tanplan entà aprigondir en coneishement dera lengua e pr'amor d'açò, a èster ua airina de consulta entàs professionaus der ensenhament, personau dera Administracion, e tath public en generau.

Ei plan per açò qu'aguesta publicacion non s'atèrmie pas sonque entàs aranesoparlants, senon que, pera simplicitat des sòns contenguts, la viren en ua possibla airina entad aqueri qu'an un interès peth coneishement e aprigondiment dera nòsta lengua.

S'aguesta tòca ei artenhuda, mos veiram ahiscats a contunhar en aquest prètzhèt qu'aué entamenam tamb aquest exemplar.

Frederic Vergés Bartau
President deth Departament de Lingüística

ENSENHADOR

<u>Introduccion.</u>	<u>7</u>

<u>Formacion deth femenin des substantius.</u>	<u>9</u>

<u>1. Es mots acabadi en consonanta.</u>	<u>10</u>
<u>2. Mots acabadi en vocau.</u>	<u>12</u>

<u>Formacion deth femenin enes adjectius.</u>	<u>14</u>

<u>1. Es mots acabadi en consonanta.</u>	<u>14</u>
<u>2. Adjectius acabadi en vocau.</u>	<u>17</u>
<u>3. Adjectius acabadi en diftong.</u>	<u>18</u>

<u>Bibliografia.</u>	<u>21</u>

Introduccion

Er occitan, coma es autes lengües romaniques, sonque a sauvat que dus genres: eth masculin e eth femenin. A abandonat eth nèutre.

Es substantius nèutres dera 2au. e 3au. declinason latina non an conservat eth sòn genre, an devengut masculins o femenins. En singular, es nèutres dera 2au. declinason s'an assimilats as masculins. Fòrça viatges, coma eth plurau nèutre ère acabat en -a, un certan nombre d'entre eri s'an considerat coma nòms femenins:

FOLIA> (plurau de FOLIUM) *huelha*

LIGNA> (plurau de LIGNUM) *lenha*

FESTA> (plurau de FESTUM) *hèsta*

Coma assenhale Hourcade ena sua *Grammaire bearnaise*, non existís ua règla generau tara formacion deth genre. Ei er usatge e era tradicion çò qu'a hèt qu'es nòms se tròben laguens d'un o un aute genre.

De faïçon generau, cau díder qu'es formes femenines an tot soent un sens collectiu o aumentatiu: *era fruta*, *era huelha* (ensem), *eth uart/ era òrta* (uart petit/ òrta: gran uart), *caçòla*, *ròca*... Es nòms en -a son entenudi coma femenins, en tot qu'es nòms en -e, -i e de finau consonantic son entenudi coma masculins. Cau remarcar totun, que non pas toti es nòms acabadi en -a son deth genre femenin. Atau, *un dia*, *un problèma*, *un pianista*, *un poèta*, *un diplòma*, son paraules de genre masculin.

Formacion deth femenin des substantius

Mos cau diferenciar era classa des animats e era classa des non-animats.

Laguens des animats, fòrça nòms an ua forma entath masculin e ua forma entath femenin. (An un radicaü entà cada genre):

Exemples: *eth mainatge/ era mainada*

eth pair/ era mair

eth taure /era vaca

eth gendre/era ireua

er òme/ era hemna

eth boc /era craba

eth mardan/era oelha

Aquest tipe de genre que se base ena diferenciacion sexuau des èsters animats e qu'an ua forma entath genre masculin e ua auta entath genre femenin, l'aperam genre naturau.

Quauqui substantius an era madeisha forma entath masculin qu'entath femenin e les diferenciam sonque en pospausar er adjectiu mascle o femelha entàs animaüs: *ua sèrp mascle, ua sèrp femelha, un rossinhòu mascle, un rossinhòu femelha*, o en antepausar er article: *eth guarda, era guarda, un/ua artista, un/ua omicida...*enes nòms de persona.

I a substantius que segontes vagen precedits d'un article o un aute an diferent significat: *era sang e eth sang* (aquest darrèr, generaument, se referís ath gèni, caractèr d'ua persona).

Ena classa des non-animats, eth genre des nòms ei impausat pera lengua e sonque pòt èster coneishut que per miei der usatge. Se'n ditz **genre gramaticau** e ei fixe e arbitrari:

ua padena

un topin

un armari

ua cama...

Genre variable:

Règle generau: higen un **-a** ath masculin.

1- Es mots acabadi en consonanta:

hilh/hilha
director/directora
obrèr/obrèra
parent/parenta
topin/topina/topia
pecador/pecadora
frut/fruta
arrat/arrata
gojat/gojata
lit/lita
senhor/senhora
codinèr/codinèra
molièr/molièra
ròc/ròca
presoèr/presoèra
culhèr/culhèra
garièr/garièra
perruquèr/perruquèra
carnassèr/carnassèra
carrèr/carrèra
sabatèr/sabatèra

Totun, trapam quauqui substantius en qué aguesta consonanta pòt patir:

a) Ua sonorizacion:

Es substantius acabadi en consonanta sorda simpla (ei a díder non precedides de ua auta consonanta) se sonorizen en femenin:

amic/amiga
lop/loba
nebot/neboda
prat/prada
sèrf/sèrva

Excepcions:

-Quauqui substantius acabadi en **-at**, **-et** e **-it**, que la mantien:

gojat/gojata
guinhauet/guinhaueta
lit/lita
guit/guita
gat/gata

-Es diminutius en **-et**, **-òt**:

gojatet/gojateta
gojatòt/gojatòta

-Es substantius d'origina sabenta acabadi en **-g**:

filològ/filològa
arqueològ/arqueològa
sociològ/sociològa

b) Trapam quauqui substantius que patissen ath delà ua transformacion d'aquesta consonanta. Atau:

can/canha
cosin/cosia
besson/bessoa

1.1 Eth digraf **-th** deth masculin, provenent d' II latina se vire en **-r-** en femenin:

vedèth/vedèra
audèth/audèra
anhèth/anhèra
anèth/anèra

1.2 Era **-n** finau velara què soent pr'amor de trapar-se en posicion intervocalica:

vesin/vesia
cosin/cosia
lairon/lairoa
besson/bessoa

1.3 Quauqui substantius pòden hèr eth femenin damb sufixes diferenti o especiaus entàs dus genres:
-tor, -dor/-dora, -tritz:

director/directritz o directora
actor/actritz
emperador,-aire/emperatriz o emperadora
tutor/tutritz o tutora
pecador/pecairitz o pecadora
animador/animatriz o animadora
aviador/aviatriz o aviadora
testador/testatriz

D'auti prenen era forma en **-essa**:

duc/duquessa
abat/abadessa
paom/pauessa o pavessa

2. Mots acabats en vocau

2.1 Es substantius masculins en **-e** viren aquest en **-a**:

mèstre/mèstra
cardaire/cardaira
lauaire/lauaira
monge/monja
panaire/panaira

N'i a bèth un en **-e** que hè eth femenin en **-ena**:
òrfe/orfena.

-Totun n'i a d'aguesti que viren er **-e** en **-essa**:
comde/comdessa
prince/princessa
mèstre/mestressa o mastressa (patron)
haure/hauressa
sarte/sartessa
mètge/metgessa
e tanben
diu/diuessa o divessa

-E n'i a que demoren invariables:
membre
urbanisme

2.2 A viatges, es substantius acabadi en diftong en **-u**, provenent aguest dera vocalizacion d'ua **-l**, hèn a reaparéisher aguesta en femenin:

punhau/punhala
generau/generala
civiu/civila

Enes substantius en qué aguest **-u** non proven d'**-l**, captrèn **-u** per **-v** en femenin:

romiu/romiva
judiu/judiva

2.3 Es substantius acabadi en vocala **-a** que sauven era madeisha forma (mots de formacion sabenta):

dentista
comunista
fotbolista
anarquista
pianista

exceptat *poèta* que hè *poetessa*

Formacion deth femenin enes adjectius

Era màger part des adjectius de genre variable formen eth femenin en tot seguir es madeishes pautes qu'eth substantiu, ei a díder, higen un **-a** ath masculin. Ac hèn atau:

1- Es mots acabadi en consonanta:

<i>prim/prima</i>	<i>absurd/absurda</i>
<i>fòrt/fòrta</i>	<i>african/africana</i>
<i>long/longa</i>	<i>brun/bruna</i>
<i>doç/doça</i>	<i>petit/petita</i>
<i>brusc/brusca</i>	<i>car/cara</i>
<i>darrèr/darrèra</i>	<i>decent/decenta</i>
<i>heired/heireda</i>	<i>deliciós/deliciosa</i>
<i>sec/seca</i>	<i>acompanhant/acompanhanta</i>
<i>gran/grana</i>	<i>intim/intima</i>
<i>fresc/fresca</i>	<i>òrb/òrba</i>
<i>dur/dura</i>	<i>hart/harta</i>
<i>envejós/envejosa</i>	<i>erós/erosa (urós/urosa)</i>
<i>limercós/limercosa</i>	<i>long/longa</i>
<i>arribent/arribenta</i>	<i>madur/madura</i>
<i>gandièr/gandièra</i>	<i>leitassèr/leitassèra</i>
<i>arrient/arrienta</i>	<i>escolar/escolara</i>
<i>popular/populara</i>	<i>regular/regulara</i>
<i>redon/redona</i>	<i>joen/joena</i>
<i>rialhèr/rialhèra</i>	<i>clar/clara</i>
<i>particular/particulara</i>	<i>hart/harta</i>
<i>estelar/estelara</i>	<i>caud/cauda</i>

1.1 Coma es substantius, es consonantes sordes simples (ei a díder non precedides de ua auta consonanta) se sonorizen:

<i>mut/muda</i>	<i>pauruc/pauruga</i>
<i>esberit/esberida</i>	<i>avertit/avertida</i>

briac/briaga
pèc/pèga
amic/amiga
tohut/tohuda
pelut/peluda
florit/florida
holorit/holorida
hlorit/hlorida
cortés/cortesa

grèc/grèga
estovat/estovada
polit/polida
capborrut/capborruda
arròc/arròga
pesuc/pesuga
gorjut/gorjuda
capvirat/capvirada
abondós/abondosa

Mès, tament coma succedís tamb es substantius tanben existissen quauques excepcions com *adret/adreta*, *net/neta*...

a) Es derivats diminutius acabadi en **-et** e **-òt**:

praubet/praubeta
polidòt/polidòta

b) S'aguesta consonanta proven d'ua dobla consonanta etimologica se manten:

sec/seca (< *siccus*)
petit/petita (< *pettitus*)
espés/espessa (< *espessus*)

c) Atau madeish aquesta consonanta ei precedida deth diftong **-au**:

caud/cauda
naut/nauta
malaut/malauta

d) Enes derivats acabadi en **-às** (sòrta de sufixe de superlatiu damb matís pejoratiu) e **-ís** (sufixe qu'exprimís estat, aptitud, qualitat) tanpòc se sonorize:

pegàs/pegassa
praubàs/praubassa

innocentàs/innocentassa
papotàs/papotassa
lordàs/lordassa
doçàs/doçassa
adaiguadís/adaiguadissa
malautís/malautissa
lauradís/lauradissa
minjadís/minjadissa
desbrembadís/desbrembadissa

1.2 Eth digraf **-th** deth masculin, provenent d' *ll* latina se vire, coma succedís tamb es substantius en **-r-** en femenin, en trapar-se en plaça intervocalica:

bèth/bèra
aqueth/aquera
nauèth/nauèra

1.3 Era **-n** finau velara què soent pr'amor de trapar-se en plaça intervocalica:

plen/plea/plia
lairon/lairoa (adjectiu e substantiu)
mèn/mia

Excepcions: *bon/bona*; e es mots sabents: *occitan/occitana*; *sobeiran/sobeirana*.

1.4 Quauqui adjectius acabadi en **-l** la doblen en femenin sense cambiar era prononciacion:

nul/nulla
tranquil/tranquilla
mès
abil/abila
hòl/hòla

1.5 Es adjectius qu'acaben en **-g** [tʃ] viren en **-j** [ʒ] tath femenin:

mòg/mòja
lèg/lèja

1.6 Coma passe damb es substantius, tanben i a adjectius acabadi en **-itz**:

conductor/conductritz o conductora
motor/motritz (Ex. fòrça motritz) o *motora*.
generator/generatriz

2. Adjectius acabadi en vocau.

2.1 Es adjectius acabadi en **-a** sauen era madeisha forma (mots de formacion sabenta):

pessimista
optimista
comunista
anarquista
autista
socialista

2.2 Es adjectius acabadi en **-e** tresmuden aquest per un **-a**:

terrible/terribla
possible/possibla
aimable/aimabla
brave/brava
prauè/prauba
nòble/nòbla
alègre/alègra
rude/ruda
campèstre/campèstra
reasonable/rasonabla

2.3 S'acaben en -i higen -a.

pròpri/pròpria
primari/primària
contrari/contrària
extraordinari/extraordinària
volentari/volentària
propici/propícia
necessari/necessària
aunorari/aunorària
ordinari/ordinària

(Remercatz qu'en passar tath femenin se convertissen en paraules paroxitones qu'acaben en diftong e pr'amor d'açò pòrten accent grafic)

2.4 Es acabadi en -u higen tanben un -a:

blu/blua

3. Adjectius acabadi en diftong

Es adjectius acabadi en diftong higen generaument un -a ath femenin:

beròi/beròia
ròi/ròia
longuiròi/longuiròia

3.1 En cas des adjectius acabadi en -au, -iu, -ou quan er -u proven d'un **v** o d'un **b** latins deven **u/v** en femenin:

nau/naua
tardiu/tardiva
judiu/judiva
ombriu/ombriva
doriu/doriva
esclau/esclava
suau/suava

S'er **-u** proven d'ua l finau vocalizada, era l reapareish en femenin:
auriòu/auriòla
longuiròu/longuiròla
mau/mala

Ara ben, en gascon, es adjectius acabadi en **-au** provenents d'adjectius latins dera 3au. declinason en **-alis**, demoren invariables:

serviciu
mortau
principau
normau
corau
noviau
annau
tau
quau
manuau
trionfau

Demoren tanben invariables, es adjectius e pronòms ordinaus en **-au**:

Eth tresau dia /era tresau setmana.

3.2 Es acabadi en **-èu** captrèn **-u** per **-a**:

cretacèu/cretacèa
contemporanèu/contemporanèa
idonèu/idonèa

Voleríem remarcar qu'es advèrbis en **-ment** se formen a compdar der adjectiu femenin: *terriblament, possiblament, amablament, bonament, malaisidament, correntament, organizadament, pausadament, valentament, vertadèrament, bèstiament*. Cau díder tanben que tot soent en Aran s'emplegue er acabament en **-ments**: *possiblaments...* (forma dejà tenguda ena edat mieja)

Bibliografia:

- Alibert, L.: *Gramatica occitana*, Centre d'Estudis Occitans. Montpelhièr, 1976. 2au. edicion.
- Bazalgues, G.: *L'occitan lèu e plan*, IEO París, 1977.
- Coromines, J.: *El parlar de la Vall d'Aran. Gramàtica, Diccionari i Estudis Lexicals sobre el gascó*, Crurial Edicions Catalanes, Barcelona, 1991.
- Darrigrand, R.: *Initiation au gascon*, 4au. edicion, Per Noste, 1974.
- Darrigrand, R., e Grosclaude, M.: *Grammaire abrégée du gascon*, Per Noste, 1976.
- Grosclaude, M.: *Lo gascon lèu e plan*, Omnivos, París, 1977.
- Hourcade, A.: *Grammaire Bearnais*, Los caminaires, 1986.
- Fabra, P.: *Introducció a la gramàtica catalana*, 5au. edicion. Edicions 62, Barcelona, 1987.

Conselh Generau d'Aran